

УДК 323.1(497.115)"198"
323.2(497.11)"198"
32:929 Стамболић И.
doi: 10.5937/bastina30-29116

Оригинални научни рад

Петар Р. РИСТАНОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ОДЛАЗАК ИВАНА СТАМБОЛИЋА У КОСОВО ПОЉЕ 6. АПРИЛА 1986. ГОДИНЕ**

Апстракт: У раду су анализирани околности под којима је дошло до одласка председника Председништва ЦК СК Србије, Ивана Стамболића, у Косово Поље 6. априла 1986. године, и последице те посете. Након отпочињања масовних долазака Срба из САП Косово у Београд, у фебруару 1986, праћеним учесталим претњама да ће организовати колективу сеобу и све чешћим контактима са противницима режима из редова критичких интелектуалца, одлазак Ивана Стамболића у Косово Поље имао је за циљ да утиче на смиривање ситуације, како би српско руководство добило довољно времена да на савезном нову добију подршку за редефинисање уставних односа републике Србије и њених покрајина. Архивска документација баца ново светло на ове догађаје и открива деликатну политичку позицију у којој се Стамболић налазио.

Кључне речи: САП Косово, косовско питање, Иван Стамболић, Коста Булатовић, Добрица Ћосић, Српски покрет отпора, Косово Поље.

Српски покрет отпора, како је покрет Срба из Социјалистичке Аутономне Покрајине (САП) Косово касније често називан, формиран је у првој половини осамдесетих под утицајем истих оних околности због којих је већ деценију и по трајало масовно исељавање Срба из покрајине (Гаталовић 2016: 262-265). Док се већина исељавала, део становништва је након демонстрација и покушаја побуне Албанаца у пролеће 1981. одлучио да остане и бори се за свој опстанак. Покрет је био самоникао (Vladislavljević 2004: 781-796) и формално је деловао кроз форму састанака организација Социјалистичког савеза радног народа (ССРН) и Савеза комуниста (СК)

* научни сарадник, petar.ristanovic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2020-14/200020 од 24. јануара 2020. године.

у две месне заједнице у Косову Пољу, већински српском насељу где се од 1982. спонтано формирао центар покрета.¹

Од самих почетака покрета, било је приметно да у редовима Савеза комуниста Југославије (СКЈ) постоји несналажење и различити погледи како се према њему треба односити. Покрет је био нов феномен, различит од свега са чим се југословенско комунистичко руководство до тада сусретало. У раној фази развоја (1982-1984) на састанцима у подружницама ССРН се није чуло ништа што би могло да буде осуђено од стране партије. Окупљени су говорили о проблема са којима су се сусретали и нису деловали тајно, већ управо супротно, решење су тражили од институција, прво покрајине а потом републике и федерације.

Проблем је настао када су решење за проблеме Срба у покрајини потражили ван граница САП Косова, чиме је прекршено неформално правило које је у Југославији важило од усвајања Устава 1974. године: нема мешања из једне федералне јединице у унутрашња питања друге. САП Косово је формално било покрајина у оквиру Србије, али су од уставних промена 1968-1971. покрајине постале јединице федерације и у пракси су функционисале као самосталне републике. С обзиром да је након демонстрација Албанаца на Косову 1981. године републичко руководство Србије покренуло акцију за редефинисање уставних односа републике и покрајина (Ристановић 2019: 254-261), Српски покрет отпора је од почетка посматран не само као симптом и резултат косовске кризе, већ и као оруђе у политичком сукобу републичког и руководства Косова. Резултат таквог приступа је имао далекосежне последице.

Током првих година организовања покрета активности су се сводиле на састанке у Косову Пољу и одлазак делегација у Београд и једном у Титоград (Подгорицу). Такви одласци су били неуобичајени за прилике у Југославији, али током 1983. више нису били преседан.

Срби из Ђаковице, потом из већински српских села Шилова, код Гњилана, и Бресја, код Косова Поља, већ су слали делегације у Београд, где су се жалили због конкретних проблема са којима су се сусретали у својим срединама. Циљ Срба из Ђаковице је био да зауставе рушење тзв. Српске улице², старог дела града у коме се већ генерацијама налазила „српска мала“ (махала), што би довело до разбијања ове компактне заједнице и, извесно је, брзог исељавања преосталих Срба (Глигоријевић 2018: 279-283). У Шилову је повод за незадовољство била изградња кланице, док су се у Бресју бунили против изградње железничког депоа. Тешко је рећи колико су ова три случаја

1 Косово Поље са околином је издвојено у посебну општину 2. јула 1988. године. До тада, насеље је било део општине Приштина. Административно Косово Поље је било подељено између две месне заједнице, означене бројевима 16. и 17.

2 Званични назив улице од 1966. године је био „Емин Дураку“.

заиста била одраз антисрпске политике. Чини се да је у случају Ђаковице и донекле Шилова таквих мотива било. Тек, оправдано или не, незадовољни Срби су користили осетљиву ситуацију у покрајини након демонстрација Албанаца да играјући на националну карту остваре своје захтеве. Када су у општинама и покрајинским институцијама остали глуви на њихове жалбе, решили су да помоћ траже у Београду.

Захтеви делегација из Косова Поља су били другачији. Уместо да у Београду покушају да добију подршку за решавање конкретних проблема у својој средини, тражили су решење за проблем исељавања, са којим су се Срби суочавали на читавој територији покрајине. Говорећи о својим личним и искуствима својих најближих, сведочили су о постојању дискриминације као главног узрока исељавања. Најчешће су износили примере из своје средине (проблеми са додељивањем телефонских линија, запошљавањем у пољопривредном комбинату „Косово Поље“, узурпације поседа)³, али су то били симптоми проблема присутних у читавој САП Косово. Сматрали су да покрајинско руководство не чини довољно да се ситуацији промени, и зато су решили да се обрате институцијама републике и федерације.

Доласци делегација Срба из Бресја и Шилова у пролеће 1983. изазвали су тензије у већ поремећеним односима између републичког и покрајинског руководства. Председник Председништва Централног комитета (ЦК) СК Југославије, Дража Марковић, у дневнику је коментарисао да су у покрајини ангажовање из Београда на овим случајевима доживели као озбиљан политички пораз. „За њих је то било питање престижа, питање на коме су требали да добију битку за своју самосталност, аутономност, сувереност, за 'Косово-република'!“⁴

Када је 4. априла 1983. делегација сачињена од 19 Срба и Црногораца из Косова Поља и више других места покрајине стигла у Београд и затражила да разговара са председником Председништва Социјалистичке Републике (СР) Србије, Николом Љубичићем (који се већ раније ангажовао да помогне Србима из Ђаковице), дошло је до нових тензија и размене тешких речи између два руководства.⁵ Потпуно у позадини су остала сведочанства чланова делегације о притисцима које трпе у школама, у продавницама,

3 Архив Југославије (АЈ), фонд Председништво СФРЈ (803), кутија 1845, Материјали о политичко-безбедносној ситуацији у САП Косово, „Преглед неких запажања о самоорганизовању и протесним акцијама Срба и Црногораца у САП Косово“ (Строго поверљиво)

4 Историјски архив Београда (ИАБ), лични фонд Драже Марковића (ф2769), кутија 9, Дневничке белешке Драже Марковића за 1983, 4. јун.

5 Архив Србије (АС), фонд Председништво СР Србије (г274), Стенографске белешке са састанка или разговора председника Председништва СРС са другим представницима, делегацијама или представницима ДПЗ-а, кутија 3, Белешке са разговора са представницима Косова, одржаног 16. маја 1983.

на радним местима, у здравственим установама... Тврдили су да се осећају као грађани другог реда. Оптужили су покрајинске функционере да наступају као „комесари иреденте“.⁶ Љубичић их је примио и саслушао, али значајнијих ефекта није било.

На знатно хладнији пријем је наишла делегација која је 10. јуна 1983. отишла у Подгорицу. Председник Председништва ЦК СК Црне Горе, Доброслав Ђулафић, одбио је да их прими, па су са њима разговарали двојица нижих функционера Председништва. И тај разговор је остао без икаквог ефекта.

Како се ситуација у покрајини није значајније поправљала и масовно исељавање Срба је и даље текло, нови одлазак делегације у Београд је уследио 8. новембра 1984. године. Овај пут их је примио нови председник Председништва СР Србије, Душан Чкребић. Учесници су касније сведочили да је разговор био отворен. Чкребић им је објаснио да републичке институције немају практично никакве надлежности у покрајини и зато тешко могу да утичу на стање на терену, али их је подржао и охрабрио речима: „Радите како најбоље знате, тамо на Косову. И моји су ратовали за Косово. И ја сам у Дреници ратовао против Шабана Полуже за Косово...“ (Барјактаревић 1995: 50).

У покрајинском руководству у Приштини и републичком руководству у Београду одласке делегација Срба са Косова у Београд су посматрали кроз призму свог политичког сукоба и својих интереса, не размишљајући превише о могућим дугорочним последицама.

Главни циљ српског руководства још од седамдесетих је било редефинисање уставних односа Србије и покрајина. Да би тај циљ остварили било је потребно да изврше притисак на покрајинска руководства и добију подршку за промене на савезном нивоу. Прилика за то се указала након демонстрација Албанаца 1981. године. Функционери из републике су као узрок демонстрација означили несређене уставне односе републике и покрајина (Ристановић 2019: 254-261). Као доказ лошег стања у САП Косово истицали су постојање масовног исељавања Срба које је трајало дуже од деценије.

Скупштина СР Србије је у априлу 1982. решавање проблема исељавања везала за потребу измене постојећих уставних односа (иако то није изричито речено, већ се говорило о потреби „доследног остваривања“ Устава СР Србије) (Борба 1982). Годину дана касније исти став је поновљен.⁷ У таквим околностима доласци делегација Срба са Косова у Београд су посматрани као још један доказ проблема у покрајини и средство притиска на руководство у Приштини. На основу доступне документације стиче се утисак

6 ИАБ, ф2769 к9, Дневничке белешка Драже Марковића за 1983, 16. април.

7 АС, г274 к18/Ш, „Закључци Скупштине СР Србије, од 22. јула 1983“, Материјали са 54. седнице Председништва СР Србије, одржане 29. априла 1985.

да нико у Београду све до друге половине 1985. године није претпостављао да би окупљање Срба у Косову Пољу могло да постане озбиљнији друштвени и политички проблем.

За покрајинско руководство у Приштини главни политички циљ након демонстрација 1981. године је било очување самосталности у односу на Србију, утемељене на Уставу из 1974. године. Да би отклонили политички притисак под којим су се нашли, упорно су доказивали да се стање у покрајини континуирано поправља.⁸ Већ од 1982. мера њихове успешности је све више постајало питање исељавања. Због тога је покрајинско руководство инсистирало да се исељавање смањује и да је првенствено мотивисано економским стањем, а не међунационалним инцидентима и атмосфером страха, како су тврдили из Београда. Одласци делегација Срба са Косова у Београд и обраћања републичким и савезним функционерима директно су побијали тврдње из покрајине. Због тога су из Приштине од самог почетка оштро нападали окупљање Срба у Косову Пољу. Тврдили су да су одласци делегација у Београд манифестација растућег српског национализма, да је то „организована непријатељска акција“⁹, да се тако шири дефетизам, пориче све урађено и доприноси исељавању, уместо да се оно спречава.¹⁰ Разним притисцима су покушавали да спрече даља окупљања и одласке делегација ван покрајине (Суђење Slobodanu Miloševiću. Transkripti: VII/17, 787). Заинтересовани пре свега да предупреду евентуалну политичку штету, ангажовали су се на дисквалификацији читавог покрета. Све тврдње које су чланови делегација у Београду износили одлучно су одбацивали, без стварних покушаја да испитају које су од њих утемељене а које измишљене.

Утицај покрета из Косова Поља до краја 1984. није био велики. Охрабрени речима подршке Душана Чкребића, чланови делегације су по повратку на Косово организовали потписивање петиције, у којој су желели да изложе своје проблеме и захтеве. Планирали су да петицију упуте покрајинским, републичким и савезним институцијама. Међутим, скупили су само 78 потписа, па је идеја напуштена (Суђење Slobodanu Miloševiću. Transkripti: VII/17, 789).

8 АС, ЦК СКС (Ћ2) Покрајински комитет (ПК) Савеза комуниста Косова (СКК) кутија 38, „Остваривање политике националне равноправности народа и народности и даљи задаци СКК“, Материјали са 13. седнице ПК СКК, одржане 27. априла 1984.

9 Архив Косова (АК), фонд Председништво ПК СКК (151), Магнетофонске белешке за заједничке седнице Председништва САП Косова и Председништва ПК СК Косова, одржане 28. маја 1983, излагање Имера Пуље.

10 АС, Ћ2 к439, „Неке карактеристичне изјаве политичких функционера поводом стања на Косову“, Материјали са радног састанка код Председника ЦК СКС о неким идејним питањима спровођења ставова СКЈ, СКС и СКВ у изградњи јединства и заједништва у СР Србији на основама Устава, одржаног 8. априла 1985.

Околности су се измениле наредне, 1985. године. Случај Мартиновић¹¹ је изазвао велико узнемирење међу Србима у САП Косово и у остатку Србије. Учестала су окупљања у Косову Пољу. До тада се већ била издвојила група неформалних лидера покрета. Били су то Коста Булатовић, Мирослав Шолевић, Бошко Будимировић, нешто касније им се придружио економиста Зоран Грујић, а у мају 1985. и бивши покрајински функционер Душан Ристић.

Током читавог лета штампа је опсежно и са пуно емоција писала о случају Мартиновић. Тешке речи су изговоране и на седницама републичке и савезне скупштине. У случај су се укључили и критички интелектуалци из Београда, означени од режима као „опозиција“ и „унутрашњи непријатељи“. Удружење књижевника Србије (УКС) је у јуну упутило писмо републичким институцијама тражећи да се случај реши. Крајње критички су говорили о ситуацији на Косову (Spasojević 1986: 64). Потом је писмо упутио и Одбор за заштиту слободе мисли и изражавања, својеврсни „штаб српске опозиције“¹² (Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања 2009: 69-72). На тај начин српски критички интелектуалци су се укључили у косовску кризу.

У запаљивој атмосфери повод за нова окупљања у Косову Пољу је било пребијања ученика, Србина, од стране новинара, Албанца, 9. септембра 1985. Као реакција, дошло је до бурног састанка партијског актива 17. Месне заједнице Косова Поља. Грађани су још једном са пуно емотивног набоја говорили о свим проблемима са којима се сусрећу, од инфраструктурних до оних на националној основи. Многи су упозоравали да су купили

11 Назив „случај Мартиновић“ се усталио за друштвено-политичку аферу отворену након што је 1. маја 1985. на њиви у селу Горњи Ливоч, крај Гњилана, дошло до тешког повређивања Србина, Ђорђа Мартиновића. Догађај је покренуо медијску и политичку аферу са далекосежним последицама по српско-албанске односе и развој косовске кризе. Пропусти у истрази и контрадикторна саопштења, навијачко и сензационалистичко извештавање штампе, немуште изјаве надлежних функционера, манипулације са вештачењима и различити закључци комисија, и, изнад свега, стављање „виших интереса“ испред судбине појединца и потраге за истином, потпуно су оголели суштину тоталитарног режима чије су основе већ биле дубоко нагржене. Случај је званично окончан након пуних десет месеци, званичним закључком да нема доказа за постојање кривичног дела. Срби и Албанци су до тада већ одавно имали своје истине. Срби су били уверени да су злочин над Мартиновићем извршили Албанци и да га је потом прикрио антисрпски режим. Албанци су веровали да је читав случај још једна у низу лажних оптужби, осмишљених у Београду, како би Србија добила разлог да поврати контролу над Косовом (Ристић 2019: 414-435).

12 Одбор за заштиту слободе мисли и изражавања је одбор основан на иницијативу Добрице Ђосића са циљем да се супротставља репресији тоталитарног режима. У Одбор је иницијално ушло 19 угледних интелектуалаца, познатих по супротстављању репресији над слободом мисли и стваралаштва. Због тога је Одбор од стране режима сматран за својеврсни „штаб српске опозиције“.

плацење ван Косова и да су спремни да се иселе.¹³ Састанку су присуствовали представници Скупштине општине (СО) Приштина, који су окупљенима обећали брзо решавање поменутих проблема. Међутим, већ сутрадан, на седници Општинског комитета (ОК) СК Приштине, састанак у Косову Пољу је оцењен као политичка диверзија, са „деструктивним порукама“.¹⁴ Уместо да се у покрајини позабаве захтевима грађана, још једном су одлучили да читаво окупљање у Косову Пољу осуде као националистичко и тако одбаце све тамо изречено.

Осуђивање окупљања од стране ОК СК Приштине, и изостанак реакција руководства из Београда, натерало је Србе из Косова Поља да даље трагају за подршком. На једном од окупљања се јавила идеја да се повежу на неформалним лидером „српске опозиције“, Добрицом Ћосићем. Од самог почетка покрета његови лидери су се за савет обраћали људима са ауторитетом. Били су у контакту са патријархом Германом, епископом рашко-призренским Павлом, Светозаром Вукмановићем Темпом, савезним делегатима Батрићем Јовановићем и Тодором Славинским, неколицином активних и пензионисаних генерала ... (Борба 1993) Подаци Службе државне безбедности (СДБ) показују да су током 1983. Срби из Косова Поља остварили само један такав контакт. Када је изостала подршка из редова српског руководства контакти су се интензивирали, па их је током 1985. године било 33.¹⁵

Делегација Срба са Косова, предвођена Костом Булатовићем, састала се са Добрицом Ћосићем 27. септембра 1985. у ресторану „Влтава“, у Београду. Ћосић их је саветовао да наставе са обраћањем републичким и савезним институцијама у Београду, и да буду још упорнији. Упозорио их је да никако не делују тајно и да покушају да докажу свој легитимитет тако што ће саставити петицију коју ће потписати велики број људи. Чланови делегације су му рекли да су већ то покушали, али без много успеха. Он их је, ипак, саветовао да покушају опет, јер су се околности после случаја Мартиновић измениле (Суђење Slobodanu Miloševiću. Transkripti: VII/17, 7789-790).

Као директна последица овог састанка, непуних месец дана касније, настала је Петиција 2011 или 2016 (у изворима и литератури се срећу оба назива), названа тако по броју потписа. Петиција је 21. и 22. октобра упућена републичким и покрајинским институцијама. Тон петиције је био изузетно оштар. На почетку је изнето упозорење да је петиција последњи покушај Срба са Косова да „легалним начином заштите право на живот

13 АК, ф151 к699, Преглед изнетих проблема према забелешци у току састанка у Косову Пољу 9. 9. 1985.

14 АК, ф151 к699, Допис ОК СК Приштине упућен ПК СК Косова, 10. 9. 1985.

15 АЈ, ф803 к1845, Материјали о политичко-безбедносној ситуацији у САП Косово, „Неки политичко-безбедносни аспекти покушаја организовања групних долазака Срба и Црногораца из САП Косово у Београд“ (Строго поверљиво).

својих породица“. За ситуацију у покрајини су коришћене речи попут „окупација“, „насиље непознато историји“ и „геноцид фашиста над Србима“.

Захтеви су изнесени у 15 тачака. Многе су дирале у политички осетљива питања, посебно захтев да република Србија добије надлежности као и друге републике, што је био јасан позив на промену устава, и захтев да се из органа покрајине и републике искључе и позову на одговорност сви који су допринели настанку актуелног стања, што је био директан позив на смене функционера.¹⁶

Тон петиције и поједини захтеви су били изговор покрајинском руководству да је одмах одбаци и осуди као националистичку. ОК СК Приштинске петицију је назвао „политички памфлет непријатељске садржине уперен против политике СКЈ“ (Борба 1985). Покрајински комитет СК Косова је закључио је да је клима међу грађанима Косова Поља „врло неповољна“. Петиција је одбачена уз тврдње да садржи „контрареволуционарну платформу“.¹⁷

Републичко руководство је ситуацији пришло нешто опрезније. Председништво СР Србије је у покрајину упутило два члана, Вељка Марковића и Драгутина Тешића, са задатком да се информишу о стању у Косову Пољу. Известили су да је петиција политички неприхватљива и штетна због многих екстремних ставова, али и да се у њој помињу нека важна питања, о којима се и раније разговарало на форумима СКЈ али није довољно урађено на њиховом решавању. Сматрали су да петиција сведочи о тешком и запуштеном стању, које се не сме занемаривати.¹⁸

Међутим, за заузимање става републичког руководства кључни су били контакти припадника покрета из Косова Поља са „оппозиционарима“ у Београду. До тада, српско руководство је према Српском покрету отпора показивало резервисан став, уз благу наклоност појединих функционера. Контакти са „оппозиционарима“ су то променили. На седници Председништва СР Србије председник Председништва САП Косова, Бранислав Шкембаревић, тврдио је да је петиција „резултат једне смишљене активности, непријатељске активности (...). Ту су се умешале разне снаге и струје и дириженти нису у Косову Пољу (...) него се налазе ван Косова Поља и ван покрајине.“¹⁹ Из Приштине су обавестили Централни комитет СКЈ да су аутори петиције

16 АЈ, фонд ЦК СКЈ (507), „Представка Булатовић Косте из Косова Поља“, Материјали са 153. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 13. јануара 1986.

17 АС, б2 ПК СКК к42, „Информација са састанка радне групе за Косово Поље“, Материјали са 178. седнице Председништва ПК СКК, одржане 9. децембра 1985.

18 АЈ, ф507, „Информација о неким питањима друштвено-политичког стања у Косову Пољу“ (Строго поверљиво), Материјали са 153. седнице Председништва ЦК СКЈ.

19 АС, г274 23/III, Материјали са 72. седнице Председништва СР Србије, одржане 27. јануара 1986, неауторизоване магнетофонске белешке, излагање Бранислава Шкембаревића.

„у тесној вези са националистима, десничарским снагама и опозиционим снагама у Београду“, да „негирају све постигнуто“ и да заговарају политику „чврсте руке“.²⁰

Централни комитет СК Србије је подржао оцене Покрајинског комитета Косова о петицији. Истакли су да је она иницирана и подржана од националистичких група ван покрајине, да поспешује српски национализам и да ће допринети кварењу међунационалних односа.²¹ ЦК СК Србије је такође истакао да постоје објективни разлози за незадовољство, на коме је петиција и изникла, али је то упозорење потпуно остало у сенци осуде петиције.

Однос српског руководства према покрету из Косова Поља и Петицији 2011 је имао далекосежне последице. Сама петиција је у великој мери била резултат (не)чињења републичког руководства. У периоду од првог одласка делегације у Београд, у пролеће 1983, па до јесени 1985, покрет је тежио да нађе подршку у Београду. Из српског руководства су избегли да подрже покрет и усмере његово деловање, због чега су самоникли лидери из Косова Поља били приморани да сами осмишљавају даље активности и траже подршку на другој страни. Петиција 2011 је била сигнал да узнемирење међу преосталим Србима у САП Косово нараста и прети да ескалира. Одбацивање петиције од стране републичког руководства само је доприне-ло још већем бујању незадовољства.

Постојала су три разлога због којих је српско руководство заузело такав став. Први, формалан, била је чињеница да је у петицији било више неприхватљивих захтева (нпр. да се откаже гостопримство свим емигрантима насељеним на Косову од 1941; да се пониште сви уговори о продаји српских имања; да се спроведе повратак свих исељених Срба). Међутим, Председништво СР Србије је било обавештено да постоје реални разлози за незадовољство. Поједини захтеви из петиције су указивали на правац у којем је требало решавати нагомилане проблема (захтеви да се изврши преиспитивање свих спорних судских пресуда из претходног периода; потом захтев да се суспендује запошљавање по националном кључу). Српско руководство је имало могућност да инсистира на ставу да иако је петиција сама по себи неприхватљива, треба је третирати као симптом конкретних проблема који постоје и који се морају решавати. Одлучили су да то не учине.

Такву одлуку су донели из политичких разлога. Један је био јер су избегавали свако директно мешање у унутрашња питања САП Косова. Зна-ли су да би због тога могли да буду критиковани на савезном нову, па су

20 АЈ, ф507, „Информација о актуелној идејно-политичкој ситуацији у месним заједницама Косова Поља и активностима Савеза комуниста“, Материјали са 153. седнице Председништва ЦК СКЈ.

21 АС, б2 к431, Материјали са 113. седнице Председништва ЦК СК Србије, одржане 25. децембра 1985, записник.

по сваку цену желели да то избегну. Други разлог је био што у Београду још увек нису разумели снагу покрета који је нарастао у Косову Пољу. На активности покрета су гледали искључиво кроз контакте лидера са Добрицом Ђосићем и другим „опозиционарима“ (Stambolić 1995: 166).

Иван Стамболић је од 1984. године био неспорни лидер српског руководства. Као главни циљ је прокламовао редефинисање уставних односа са покрајинама и потом борбу за реформу југословенске федерације. У остваривању тих циљева Стамболић је зазирао од „опозиције“. Као комунистички догмата није желело да дозволи било какво идејно окупљање и деловање ван форума партије. Још важније, Стамболић је био део највиших форума СК Србије од раних седамдесетих. Био је сведок да се још од афере око Плаве књиге²² (1977) српско руководство оптужује да „толерише опозицију“ кад год би покушало да покрене питање односа са покрајинама, зато је контакте Добрице Ђосића са представницима покрета из Косова Поља видео као опасне по читаву политику његовог руководства, и прилику да их политички противници поново нападну.

Одбацивање петиције од стране покрајинског и републичког руководства је суштински требало да буде први корак у гушењу читавог покрета из Косова Поља. Међутим, подршка покрету је стигла од стране српских интелектуалаца. У јануару 1986. Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања је упутио писмо Скупштини Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) и Скупштини СР Србије, у коме су подржали захтеве из петиције (Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања 2009: 69-72). Потом је, осам дана касније, скупштинама СФРЈ и Србије упућено скоро истоветно писмо са потписима 212 интелектуалаца. Писмо је потписало чак 36 чланова Српске академије наука и уметности (САНУ), професори факултета, писци, запослени на научним институтима. Међу потписницима је био и Данило Лекић Шпанац, генерал-пуковник у пензији и народни херој. Реаговала је и САНУ. Председник академије, Душан Каназир, у писму Председништву СР Србије је истакао како се у академији надају да се српско друштво неће оглушати о „Драматични апел“, како је назвао петицију.²³

22 Случај или афера Плава књига се односи на документ из 1977. године о проблемима у функционисању уставом утврђених односа између републике Србије и њених покрајина. Због плаве боје корица, материјал је постао познат као Плава књига. Израду материјала је затражило републичко руководство. У покрајинама су га видели као покушај редефинисања уставних односа и заобилазни пут за промену устава. Уследио је жестоки политички окршај у коме је поражено републичко руководство, предвођено Дражом Марковићем. Најважнија последица афере је била чињеница да због односа политичких снага питање уставних односа Србије и покрајина више није покретано све до демонстрација на Косову 1981. године (Јовић 2003: 253-261; Бјелица 2016: 37-64; Ристић 2019: 160-180).

23 АС, г274 23/III, „Писмо председника САНУ Душана Каназира Председништву СР Србије“, Материјали са 72. седнице Председништва СР Србије.

Такође, неформални лидери покрета из Косова Поља су још од 1984. имали одличну сарадњу са новинарима у тиражним листовима „Политици Експрес“, „Политици“, „Вечерњим Новостима“, „ТВ Новостима“, „Дуги“... (Doderović 1990: 23-24; 79-80). У време најжешћих осуда петиције на партијским форумима покрајине и републике „ТВ Новости“ и „Књижевне новине“ су објавиле њен текст (ТВ Новости 1985; Књижевне новине 1985). У каснијој анализи СДБ је закључено да су присуство новинара и подршка интелектуалаца код учесника окупљања на Косову стварали уверење да уживају неподељену подршку и подстицали на даља окупљања.²⁴

Рано ујутро, 26. фебруара 1986, на железничку станицу у Београду је стигла група од 164 Срба из 42 насеља САП Косово (Вечерње Новости 1986). Дошли су са намером да присуствују седници Савезног већа Скупштине СФРЈ, на којој је требало да буду усвојени Закључци о исељавању Срба и Црногораца из Косова. После краће преширке и убеђивања са милицајцима, нешто више од 100 пристиглих је пуштено да уђе и седне у скупштинске клупе. Примио их је Здравко Ђирић, потпредседник Скупштине, од кога су затражили да разговарају са председником Скупштине СФРЈ, Илијазом Куртешијем. Желели су да изнесу своје виђење проблема исељавања (Политика Експрес 1986).

Усвајање Закључака је одложено. Председник Скупштине Куртеши, иначе функционер из САП Косово, заједно са подпредседником Ђирићем саслушао је пристигле Србе. Први говорник, Мирослав Шолевић, истакао је да су дошли јер их брину наслови у штампи да постоје различити ставови републичког и покрајинског руководства о проблему исељавања Срба из САП Косово, па су дошли да кажу како они тај проблем виде: „каква је ситуација, како је видимо ми у бази, неко ће рећи нешто и о општој ситуацији како је осећамо, а неко ће изнети и своје појединачно мишљење, односно шта се њему појединачно догодило.“ Уследила су веома емотивна излагања. Људи невични јавним иступањима су за скупштинском говорницом причали о проблемима са којима су се сусретали у свакодневном животу и износили своје виђење ситуације у покрајини. Жалили су се на постојање формалне (пред администрацијом, органима управе, приликом запослења, уписа студија) и неформалне (у свакодневном животу) дискриминације, на нападе мотивисане националном нетрпељивошћу, оштуживали су надлежне институције да избегавају да реагују а покрајинско руководство за одсуство било какве озбиљне иницијативе да се стање мења (Intervju 1986).

Циљ доласка је био да одговоре на тврдње функционера Покрајинског комитета СК Косова да су главни узрок исељавања Срба економски разлози. Након што су изложили своје виђење ситуације мирно су се вратили

24 АЈ, ф803, к1845, Материјали о политичко-безбедносној ситуацији у САП Косово, „Преглед неких запажања...“

у покрајину. Два дана касније Савезно веће је уз мање измене усвојило предложене Закључке од исељавању (Комунист 1986).

Усвојени Закључци су, попут многих сличних документа усвојених након демонстрација 1981, остали мртво слово на папиру. Исељавање се наставило несмањеним интензитетом. Ипак, фебруарски долазак Срба са Косова у Београд је имао неколико важних последица и показао се као један од преломних тренутака у развоју Српског покрета отпора.

На првом месту, њиме су најављени будући масовни доласци, као нови вид притиска на републичке и савезне институције. Уместо слања делегација, од фебруара 1986. тактика је промењена.

Друга важна последица доласка је била чињеница да је штампа о њему опсежно извештавала. За разлику од долазака делегација 1983. и 1984. године, о разговорима у Скупштини су детаљно писали београдски листови, а потом и они из других република (Vjesnik 1986). Месец дана касније стенограм разговора је доспео до штампе. Недељник „Интервју“ је објавио изводе из разговора (Intervju 1986), док је „НИН“, у четири наставка, пренео читав стенограм (НИН 1986). Случај Мартиновић (Ристановић 2018: 418-430) је током претходне, 1985. године, утицао да косовска криза постане централна тема у српској јавности. У већ узаврелој атмосфери објављивање потресних говора Срба са Косова изречених у Скупштини допринело је даљем бујању незадовољства маса.

Треће последица доласка је била чињеница да је први пут јавно изречено упозорење да ће се Срби из САП Косово колективно иселити уколико им се не обезбеде сигурност и уставом гарантована права. Током наредних месеци функционери у Приштини и у Београду нису знали како да се односе према овој претњи. Испрва је преовлађивало уверење да је у питању метод притиска. Међутим, када су током 1986. учестали одласци делегација Срба са Косова у градове у централној Србији (Ниш, Ужице, Параћин, Горњи Милановац и други), где су се распитивали о могућности за колективно пресељење²⁵, страх од колективне сеобе и њених евентуалних последица је постао реалан.

Коначно, четврта и чини се најважнија последица фебруарског масовног доласка Срба са Косова у Београд је било све очигледније губљење контроле над ситуацијом од стране сва три нивоа руководства (покрајинског, републичког и савезног). У међусобном оптуживању и пребацивању одговорности превиђана је чињеница да је покрет Срба са Косова постајао све утицајнији друштвени фактор, са којом се морало рачунати.

Догађаји од 26. фебруара су показали да осуда петиције од стране форума партије неће бити довољна да се врење међу Србима у покрајини стišа.

25 Исто.

Као реакција на продубљивање косовске кризе морало је да реагује савезно руководство, први пут након 1981. године. Председништва ЦК СКЈ и СФРЈ су 5. марта одржали заједничку седницу на којој су усвојили закључке о стању у покрајини.²⁶ Оцењено је да су након демонстрација 1981. постигнуте значајни резултати на нормализацији стања, али да предузете мере „ни по обиму, ни по квалитету не одговарају потребама“. Изузетно важан је био закључак да „исељавање под притиском“ представља „један од најтежих политичких проблема САП Косова, СР Србије и СФРЈ“.

На основу усвојених закључака дефинисан је план мера за промену стања. Међутим, закључци и мере два председништва су означени као „Државна тајна“, па је ефекат на смиривање врења међу Србима са Косова изостао.

Као одговор на осуду петиције од стране покрајинског и републичког руководства широм покрајине међу Србима је започело прикупљање нових потписа. Спонтано је настајала разграната мрежа „повереника“ у насељенима широм покрајине, повезаних са „лидерима“ у Косову Пољу (Барјактаревић 1995: 53). Испрва, Српски покрет отпора су чинили махом Срби из Косова Поља и оближњих села Батусе, Бабин Мост, Племетина и Бресје. Крајем 1985. и почетком 1986. мрежа је почела да се шири. До организовања је дошло у Прилужју, Вучитрну, Пећи, селима у околини Гњилана, Грачаници... (Суђење Slobodanu Miloševiću. Transkripti, VII/15, 201).

Руководство у Приштини је било свесно да ситуација међу Србима у Косову Пољу прети да ескалира. Због тога су се одлучили да одговоре репресијом. Другог априла, службеници покрајинске СДБ су привели лидера покрета, Косту Булатовића. Истражни судија у Призрену му је одредио притвор у трајању од три дана.²⁷

СДБ је Косту Булатовића пратила већ дуже време. Из доступних материјала се види да је са њим обављен низ разговора. Булатовић је увек службеницима СДБ обећавао да неће ништа предузимати што би штетило општим интересима. Па ипак, настављао је да путује по покрајини и мобилише људе.²⁸ У ПК Косова су имали информације да одлази у Клину, Липљан, Штрпце, Косовско Поморавље...²⁹ Булатовић је чврсто (и доста наивно) веровао да не ради ништа противно интересима Југославије, већ управо

26 АЈ, ф507, „Закључци о актуелној политичкој и безбедносној ситуацији у САП Косово“ (Државна тајна), Материјали са 162. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 15. априла 1986.

27 АЈ, ф507, „Политичка анализа поводом догађаја у Косову Пољу од 2. до 7. априла 1986. године са прегледом задатака и мера“ (Државна тајна), Материјали са 162. седнице Председништва ЦК СКЈ.

28 АЈ, ф803 к1845, Материјали о политичко-безбедносној ситуацији у САП Косово, „Преглед неких запажања...“

29 АЈ, ф507, Материјали са 161. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 8. априла 1986, магнетофонске белешке, излагање Коља Широке.

супротно. Због тога није одустајао ни након поновљених упозорења службеника СДБ. Ангажовање на заштити Срба у покрајини и заустављању исељавања је сматрао за своју дужност. Као сведок на суђењу Слободану Милошевићу пред Хашким трибуналом још једном је поновио да је његову и активност других лидера покрета из Косова Поља изазвало покрајинско руководство својим (не)чињењем (Suđenje Slobodanu Miloševiću. Transkripti, VII/17, 780).

Међу неформалним лидерима покрета Булатовић је сматран за најутицајнијег међу Србима у покрајини. Може се претпоставити да су у Покрајинском комитету због тога одлучили да изврше удар на покрет баш његовим хапшењем. Оптужен је за растурање материјала непријатељске садржине. Као спорни документ наведено је једно писмо које је, заједно са другим документима, Булатовић као Радоју Спасићу из Велике Хоче. Аутор писма је био пензионисани пуковник Радисав Филиповић, који је већ годинама водио свој „приватни рат“ са руководиоцима из покрајине, републике и федерације. Слао им је низ писама у којима је тражио захтевајући завођење војне управе и ванредног стања на Косову. У једном од писама налазио се и позив на оружје.³⁰ Радоје Спасић је сведочио да му је Булатовић дао спорно писмо, као и друга документа: Петицију 2011, разна отворена писма...

Вести о хапшењу су се одмах пронеле покрајином. Сутрадан, 3. априла, током преподнева је отпочело окупљање Срба у дворишту пред кућом Косте Булатовића. Махом су у питању били грађани Косова Поља и околних села. До поподнева број окупљених је нарастао на између 400 и 700. СДБ је извештавала да су људи узнемирени, уплашени, да се чују гласине да је у питању напад на све Србе, тражено је образложење хапшења и захтевано пуштање из притвора. Партијски активисти из две месне заједнице у Косову Пољу и из Општинског комитета у Приштини су покушавали да их наговоре да се разиђу. Окружни суд у Призрену је издао саопштење у коме су образложени разлози хапшења. Па ипак, маса се није разишла. Уместо тога, одређени су чланови две делегације и упућени у Приштину и Београд. У Београду их је примио председник Председништва СР Србије, Душан Чкребић, а у Приштини председник ПК СК Косова, Кољ Широка. У вечерњим часовима око Булатовићеве куће су почели да се чују позиви на масовни одлазак у Београд. Започело је потписивање петиције „Хапшење Косте Булатовића је хапшење свих нас“. Чуле су се гласине да ће сутрадан у покрајину доћи председник Председништва СК Србије, Иван Стамболић, што су из Приштине демантовали.³¹

30 Исто.

31 АЈ, ф507, „Политичка анализа поводом догађаја у Косову Пољу од 2. до 7. априла 1986...“

Четвртог априла окупљање пред кућом Косте Булатовића је настављено. Општински комитет у Приштини је одржао седницу на којој су оценили да су окупљања недопустива и да представљају притисак на надлежне органе. За информацију о наводном доласку Ивана Стамболића је речено да је лажна. Уместо да саопштење са седнице делује смирујуће, предвече се около куће окупило око 5000 људи, са подручја Косова Поља, Клине, Приштине, Пећи, Липљана, Урошевца, Призрена... Било је и аутомобила са регистарским таблицама из Смедерева, Краљева, Крушевца. Атмосфера је била мирна, али напет. Још једна делегација је упућена у Покрајински комитет у Приштину.³²

Лидери покрета су ступили у контакт и са „опозиционарима“ у Београду. Разговарали су са писцима Добрицом Ћосићем и Вуком Драшковићем, адвокатом познатом по заступању Ђорђа Мартиновића, Велимиром Цветићем и са председником УКС, Миодрагом Булатовићем. Делегација је са Драшковићем разговарала јавно, у хотелу „Москва“. Знатно опрезнији Ћосић их је примио у подруму своје виле, кријући се од микрофона (Silber, Liti 1996: 41-42). Изговорене речи су ипак доспеле до ушију службе. Ћосић је смиривао узбуђене саговорнике и саветовао их да избегавају било какве екстремне потезе. Још једном их је упутио да се упорно обраћају институцијама (Ћосић 2009: 156). Током поподнева је реаговао Одбор за заштиту слободе мисли и изражавања. Упутили су телеграм председништвима и извршним већима Србије и СФРЈ у коме су захтевали да Коста Булатовић одмах буде пуштен на слободу (Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања 2009: 99). У дворишту испред Булатовићеве куће чули су се предлози да иду за Београд и да организују митинг поред Студентског града. Тога дана је била прослава Дана студената, па су рачунали да ће им се студенти придружити³³.

У вечерњим часовима Булатовић је пуштен, након што је дао изјаву милицији. Око 22 часа је дошао до куће и кратко се обратио окупљенима, помиљивим речима. Захвалио им се на подршци и позвао да се разиђу. Маса га је убрзо послушала.

Ипак, окупљање се сутрадан наставило. Око куће се током дана скупило мање људи него претходног дана, али се и даље осећало узнемирење и тензија. Најављиван је масовни одлазак у Београд, два дана касније, 7. априла, делегација је упућена у Покрајински комитет, одакле је стигло саопштење да ће сутрадан Иван Стамболић доћи у покрајину и присуствовати састанку политичког актива Косова Поља. Вести су били смирујуће, али је свеједно дао окупљених већ кренуо ка Београду, како би присуствовали скупу договореном за 7. април.³⁴

32 Исто.

33 АЈ, ф803 к1845, Материјали о политичко-безбедносној ситуацији у САП Косово, „Преглед неких запажања...“

34 АЈ, ф507, „Политичка анализа поводом догађаја у Косову Пољу од 2. до 7. априла 1986...“

Састанак Ивана Стамболића са грађанима Косова Поља, 6. априла 1986, одржан је у форми састанка политичког актива Косова Поља. У згради Дома културе пред око 200 комуниста из две месне заједнице Косова Поља нашли су се председник ЦК СК Србије, Иван Стамболић, председник Председништва САП Косова Бранко Шкембаревић, актуелни и будући председници ПК СК Косова Кољ Широка и Азем Власи, председник СО Приштине Рагип Хаљићи и други.³⁵ За то време испред заграде је чекала маса од око 7000 људи.

На састанку је говорило око 60 грађана. Као и током фебруарског доласка у Скупштину СФРЈ, у питању су била крајње емотивна излагања. Учесници су говорили о проблемима за које су сматрали да подстичу исељавање, али су их махом илустровали личним примерима. Било је приметно да говорницима недостаје политичког такта, да често лутају у излагањима, да са жалби лако прелазе на критике, па и оптужбе. Чуло се свашта, од жалби на комуналне услове у Косову Пољу до позива на оружје и мењање устава. У целини гледано, у питању су била дубоко лична излагања о проблемима са којима су се говорници и њихови најближи сусретали у свакодневном животу.³⁶ Говорећи о свом доживљају седнице пред Председништвом ЦК СКЈ, Иван Стамболић је навео да „од шездесет таквих је четрдесет говорења које мораш да прихватиш, драматичних, тешких судбина.“

Највећи број жалби говорника се односио на свеприсутну формалну и посебно неформалну дискриминацију. Станоје Милошевић се жалио: „Одеш у општину, одеш у суд, одеш у СУП, поднесеш документа, чим види да си Србин – дођи сутра, дођи прекосутра, дођи после десет дана, пет дана!“ Многи говорници су паралелно са причом о дискриминацији помињали комуналне проблеме, који су мучили све становнике Косова Поља, Србе и Албанце подједнако. Радован Делибашић је објаснио да они нису битни: „Исто благо газе и Албанци и ми. Воду нема ни друг Иван у Београду, некад. Није он дошао да нас слуша зато. Политички проблем је, другови, код нас у Косову Пољу. (...) Косту Булатовића није створио овај или онај, него смо га створили ми. (...) Највећи агитатори у оној маси, ви који сте били тамо знате, су биле жене, домаћице, неписмени људи. (...) Коста је на свој начин тражио, не знам колико је испараван, да се не исељавају људи са Косова Поља.“ Ове речи можда и најбоље описују суштину читавог Српског покрета отпора.

Након завршетка састанка Иван Стамболић се обратио окупљенима испред Дома културе. Кратак говор је имао два кључна места. Прво је било

35 Исто

36 АС, г274, Стенографске белешке са састанака или разговора председника Председништва СР Србије, кутија 6, Белешке са разговора Ивана Стамболића са политичким активом Косова Поља и његово обраћање грађанима обе МЗ, одржаног 6. априла 1986.

обећање да ће сви грађани бити једнаки пред законом, за шта је добио аплаузе. Потом је од затражио стрпљење, и позвао све окупљене да проблеме решавају у покрајини, а не у Београду. „Ово је право место где се ваши проблеми могу решити, свако друго место је погрешно.“

Поруке нису биле случајне. Стамболић је суштински тражио време да кроз форуме партије добије подршку за редефинисање уставних односа републике и покрајина. Закључци два председништва, од 5. марта, и критика учињеног у покрајини, давали су му могућност за политички притисак на ПК Косова. Све док су Срби из Косова Поља повремено слали мање делегације у Београд да се жале на стање у покрајини, њихово деловање није био политички штетно, и српско руководство је чак могло да га користи као доказ проблема у покрајини. Међутим, када су се лидери покрета повезали са „опозиционарима“ из Београда, Стамболић је схватио да се ситуација компликује. Покрајинско руководство је тако добило изговор да читав покрет окарактерише као националистички и непријатељски према југословенском поретку. Отуда друга порука Ивана Стамболића Србима из САП Косово – да све проблеме решавају у Приштини. Нимало случајно, ове речи је у извештајима наглашавала и штампа (Политика Експрес 1986а, Борба 1986, НИИ 1986а).

Поруке су била добро прорачунате, али потпуно непримерене актуелној ситуацији. Највећи проблем Стамболићевог говора и, може се тврдити, читаве његове политике према Косову, лежао је у неразумевању дубоких промена у друштву које су надлазиле под утицајем свеprisутне кризе. Иван Стамболић је желело да политику води на начин како је вођена током претходних деценија, преговорима у уском кругу највиших руководица, притисцима, дугим преговарањем око формулација у разним закључцима па новим притисцима на основу њих... Није разумео да су се околности промениле. Стамболић је од Срба са Косова тражио стрпљење, не схватајући да је оно потрошено. Од окупљених је тражио подршку и послушност, суштински не нудећи ништа конкретно заузврат. Сви његови планови су почивали на планираним договорима иза затворених врата и на форумима партија. Српски покрет отпора је никао на уверењу да такви договори не доносе решење.

Крај говора Ивана Стамболића је дочекан аплаузом. Већ сутрадан се показало да је читав долазак у Косово Поље био промашај. Стамболић је желело смиривање ситуације. Уместо тога, 7. априла је око 550 Срба са Косова дошло у Београд. У републичком руководству је владала паника. Током читавог дана су слати телеграми Председништву СФРЈ и Савезном савету за заштиту уставног поретка. Проносиле су се гласине да ће придошлице из покрајине отићи у руску амбасаду и предати петицију са 50.000 потписа за Михаила Горбачова.

Супротно страховима функционера, све је протекло мирно. Срби са Косова су већ око 8 часова ујутро прихватили да оду у Сава центар. Захтевали су да говоре са Иваном Стамболићем, председником Председништва ЦК СКЈ Видојем Жарковићем и Савезним секретаром за унутрашње послове, Доброславом Ђулафићем. На крају, око 40 говорника је говорника су саслушали Лазар Мојсов, Иван Стамболић и још неколицина функционера. Излагања су била сасвим налик на она фебруарска, из Скупштине СФРЈ, и она изговорена сам дан раније у Косову Пољу. До 18 часова скоро сви придобили су се запутили назад ка покрајини.³⁷ Скуп је завршен повиком Лазара Мојсова „Живела Југославија“, на шта су окупљени одговорили „Живела!“³⁸

Поједини говорници су истакли да је позитивно што је Иван Стамболић дошао на Косово, и да су многи дошли у Београд само зато што је долазак већ раније био испланиран. Биле су то охрабрујуће речи за руководиоце. Брзо се показало да је нада да ће се ситуација у Косову Пољу смирити ипак била промашена. Поруче које је Иван Стамболић послао нису биле довољно снажне да увере окупљене да ће до промена на боље стварно доћи. Видели су само још једног у низу политичара који долази и од њих нешто тражи, при томе избегавајући да их подржи и пружи им конкретна обећања.

Вреће међу незадовољним Србима се наставило. Ескалирало је два месеца касније, 19. јуна, пред одржавање Конгреса СКЈ, када су Срби из села Батусе и дрничко-долачког краја покушали да организују колективну сеобу са Косова. Да би се спречили сеоба и нови масовни долазак у Београд, у данима Конгреса, по речима Ивана Стамболића морали су спроведу мере на подручју уже Србије „прву пут после рата (...) које нису засноване на Уставу и закону“.³⁹

Долазак Ивана Стамболића у Косово Поље, 6. априла 1986, показао се као политички промашај. У свом карактеристичном стилу, са много претеривања, Мирослав Шолевић је касније писао како је Стамболић пред Домом културе „пропустио прилику да постане апсолутни господар државе Србије и њен миљеник“ (Doderović 1990: 36). Међутим, чињеница је да је Стамболић заиста пропустио шансу да придобије симпатије и подршку Срба са Косова. Неизбежно се намеће питање зашто се то догодило?

Одговор може да пружи излагање Ивана Стамболића на седници Председништва ЦК СКЈ, два дана касније, 8. априла. Парадоксално, али Стамболићево

37 АЈ, ф803 к1845, Материјали о политичко-безбедносној ситуацији у САП Косово, телеграми. (Државна тајна)

38 АС, г274, Стенографске белешке са састанака председника Председништва СР Србије, кутија 6, Магнетограм разговора Срба и Црногораца са Косова у „Сава центру“ са функционерима СР Србије и федерације.

39 АС, г274, Стенографске белешке са састанака или разговора председника Председништва СР Србије, кутија 6, Белешке са седнице Комитета за ОНО и ДСЗ, одржане 23. јуна 1986. (Строго поверљиво)

излагање на седници, иза затворених врата, било је много „снажније“ него обраћање пред 7000 узнемираних људи. Говорећи након Коља Широке, који је још једном читав покрет из Косова Поља повезивао са унутрашњим и спољним непријатељем, Стамболић је јасно истакао да је „стварно стање на Косову далеко теже од оног што ми мислимо и знамо.“ За покрет из Косова Поља је рекао да је у питању „спонтани“ покрет маса „који проистиче из тешког стања ствари.“ Упозорио је да Срби са Косова више немају пуно поверења ни у федерално ни у републичко руководство, али да су га потпуно изгубили када је у питању покрајинско. Пред Председништвом је покрајинске функционере позвао на одговорност и затражио смене, не оклевајући да наведе конкретна имена: „Ако је Света Долашевић дошао у ситуацију да не сме да иде у Косово Поље, он не може да буде први српски кадар на Косову“. Упозоравао је да је последњи тренутак да се придобију незадовољне масе, јер међу окупљенима и даље нема непријатељских повика: „Ради о свету који кличе Титу и братству, јединству френетично, Југославији, слободи, пева 'Козару' и 'Хеј Словени'“.⁴⁰

Излагање јасно показује да је Стамболић разумео дубину незадовољства Срба из покрајине и да је на то покушао да упозори остатак Председништва. Они, међутим, та упозорења нису били вољни да чују. Када је Стамболић затражио активнију улогу републике и федерације у покрајини, одмах се побунио представник Војводине, генерал Петар Матић, упозоравајући да би то било противуставно мешање у унутрашња питања једне федералне јединице. У ствари, Матић је по сваку цену бранио самосталност своје покрајине, не показујући много обзира за остатак државе. Стамболић је био свестан таквих односа у врху Југославије. Управо због покушаја да маневрише кроз ту мрежу личних интереса и крхких савезништава одабрао је речи изговорене у Косову Пољу. Посматране из те перспективе, речи су биле добро промишљене, али се показало да Стамболић није видео да је такав начин вођења политике већ био јалов, и у новим околностима које су наступале потпуно превазиђен. То неразумевање је било узрок и Стамболићевог политичког пореза у окршају са Слободаном Милошевићем годину дана касније.

ИЗВОРИ

Архивски извори:

Архив Југославије (АЈ)

фонд 507 – Централни комитет Савеза комуниста Југославије

фонд 803 – Председништво СФРЈ

40 АЈ, ф507, Материјали са 161. седнице Председништва ЦК СКЈ..., излагање Ивана Стамболића.

Архив Србије (АС)

фонд ђ2 – Централни комитет Савеза комуниста Србије

фонд ђ2 ПК СКК – Покрајински комитет Савеза комуниста Косова

фонд г274 – Председништво СР Србије

Архив Косова (АК):

фонд 151 – Председништво Покрајинског комитета Савеза комуниста Косова

Историјски архив Београда (ИАБ)

фонд 2769 – Лични фонд Драже Марковића

Објављени извори:

Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања 2009: *Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања. Саопшћења и дрући документи*, прир. Коста Чавошки, Службени гласник, Београд 2009.

Suđenje Slobodanu Miloševiću. Transkripti, VII/17: Сведочење Косте Булатовића, 14. април 2005, у: *Suđenje Slobodanu Miloševiću. Transkripti*, Наški tribunal VII/17.

Suđenje Slobodanu Miloševiću. Transkripti VII/15: Сведочење Митра Балевевића, 25. јануар 2005, у: *Suđenje Slobodanu Miloševiću. Transkripti*, Наški tribunal.

Периодика:

Борба 1982: „Закључци Скупштине СР Србије о проблему исељавања Срба и Црногораца са Косова“, *Борба*, 24. април 1982.

Борба 1985: „Својеврстан политички памфлет“, *Борба*, 13. децембар 1985.

Борба 1986: „Наша решења наших пробелма“, *Борба*, 7. април 1986.

Борба 1993: „Србија нема решење за Косово“, *Борба*, 11. фебруар 1993.

Вечерње Новости 1986: „Делегација са Косова у Скупштини СФРЈ“, *Вечерње Новостии*, 26. фебруар 1986.

Вјесник 1986: „Дани Косова у Скупштини СФРЈ“, *Вјесник*, 8. март 1986.

Интервју 1986: „Нијесу Албанци, но неправда“, *Инијервју*, 28. март 1986.

Комунист 1986: „Употпуњен ареснал мера“, *Комунист*, 7. март 1986.

НИН 1986: „Шта су косовци рекли у скупштини“, *НИН*, 23. март 1986 – 13. април 1986.

НИН 1986а: „Морате се овде борити“, *НИН*, 13. април 1986.

Политика Експрес 1986: „Одлагање закључака?“, *Полиџика Експрес*, 26. фебруар 1986.

Политика Експрес 1986а: „Договор овде, а не у Београду“, *Полиџика Експрес*, 7. април 1986.

ТВ Новости: „Како је настала петиција“, *ТВ Новостии*, 13. децембар 1985.

ЛИТЕРАТУРА

Барјактаревић 1995: Радојица Барјактаревић. *Бесане ноћи. Истџина о срџском џокреџу*. Пергамент: Приштина.

Бјелица 2016: Слободан Бјелица. „Плава књига’ и њена рецепција 1977. године“. *Токови истџорије*, бр. 2 (2016), 37-64.

Vladisavljević 2004: Nebojša Vladisavljević. „Grassroots groups, Milošević or dissident intellectuals? A controversy over the origins and dynamics of the mobilisation of Kosovo Serbs in the 1980s“. *Nationalities Papers*. Vol. 32 No. 4 (2004).

- Гаталовић 2016: Миомир Гаталовић. *Косово и Мејхохија у државној политици Југославије 1958-1965*. Институт за савремену историју, Друштво историчара Србије: Београд.
- Глигоријевић 2018: Милорад Глигоријевић. *Српска мала у Ђаковици*. Лестве: Косовска Митровица.
- Doderović 1990: Milorad Doderović. *Kako se dogodio Šolević*. Gradina: Niš.
- Jović 2003: Dejan Jović. *Jugoslavija - država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Četvrtе Jugoslavije (1974-1990)*. Samizdat B92: Beograd.
- Ристановић 2019: Петар Ристановић. *Косовско ишћање 1974-1989*. Прометеј, Информатика: Нови Сад.
- Silber, Litl 1996: Laura Silber. Alan Litl. *Smrt Jugoslavije*. Radio B92: Beograd.
- Spasojević 1986: Svetislav Spasojević. *Slučaj Martinović*. OOUR Izdavačka publicistička delatnost: Beograd.
- Stambolić 1995: Ivan Stambolić. *Put u bespuće: odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Ilića*. Radio B92: Beograd.
- Ђосић 2009: Добрица Ђосић. *Лична историја једној доба*. Књ. 3. *Време распада 1981-1991*. Службени гласник: Београд.

Petar R. RISTANOVIĆ

IVAN STAMBOLIĆ IN KOSOVO POLJE - APRIL 6TH, 1986

SUMMARY

The Serbian resistance movement, centered in Kosovo Polje, was a new factor in the complicated political relations of communist Yugoslavia. In the spring of 1986, this grassroots movement was becoming a formidable political force and a possible source of wider social unrest. The most influential politician in the Serbian leadership, Ivan Stambolić, came to Kosovo Polje on April 6, 1986. During a short visit, he missed an opportunity to gain the movement's support and showed a lack of understanding of the deep changes in Yugoslav society.

Key words: SAP Kosovo, Kosovo issue, Ivan Stambolić, Kosta Bulatović, Dobrica Cosić, Serbian Resistance Movement, Kosovo Polje.